

VEENE ASUSTUSEST PEIPSI LÄÄNERANNIKUL XVII SAJANDIL

V. Murel

Vene-Eesti suhete arengut nende mitmekülguses on käsitletud paljude probleemide lahendamisel ja nad on pälvinud mitmete autorite tähelepanu.¹ Käesolevas töös püüab autor lähemalt valgustada nende suhete üht avaldusvormi — vene asustuse kujunemist Peipsi järve läänerannikul.

Harilikult mõeldakse Peipsi ranniku all otseselt järvega piirnevat rannavööndit koos asulatega. Et aga ranniku asustus pole kujunenud isoleerituna, omaette, vaid on seotud kaugema sisemaa asulate arenguga, siis vaadeldakse käesolevas töös enam-vähem kogu praeguse Tartu ja Jõgeva rajooni territooriumi. Ainult rannikuasulate vaatlemine, neid naaberladega võrdlemata, annaks meile tegelikusest väära pildi.

Lääneranniku vaatlemisel piirdub autor Lohusuu ja Vööpsu vahel paikneva, endise Liivimaa piirides asunud alaga. Praeguse Kohtla-Järve linnapiirkonna territooriumi asustuse kujunemise probleemidel käesolevas töös ei peatuta.

Peipsi ranniku vene asustuse kujunemist ja arengut on käsitletud mitmes varasemas töös,² kuid üsnagi pealiskaudselt. Ulatuslikumalt käsitlevad seda küsimust A. Moora ja H. Moora oma töös Baltimaade ajaloolis-kultuuriliste allvaldkondade kujunemise kohta,³ kus vaadeldakse ka venelaste järkjärgulist sisserändamist XII—XVIII sajandini ja selle mõju materiaalsele kultuurile. Käesolevas töös püüab autor vene tulnukate probleemi valgustada,

¹ Nimetagem vaid mõningaid: A. Moora, Ajaloolis-etnograafilistest valdkondadest Eestis. — Eesti rahva etnilisest ajaloost, Tallinn 1956, lk. 236—244. A. X. Moora, Эстонско-русские отношения в XVIII—XX вв. по данным этнографии. Краткие сообщения Института этнографии АН СССР, вып. XII, М. 1950, lk. 45 jj., jt.

² J. Kõpp, Laiuse kihelkonna ajalugu, Tartu 1937; G. Ränk, Peipsi kalastusest, Tartu 1934; O. Liiv, Vene asustusest Alutagusel kuni XVIII sajandi esimese veerandini, Tartu 1929.

³ H. Moora ja A. Moora, Baltimaade ajaloolis-kultuuriliste allvaldkondade ja vähemate alljaotuste kujunemisest. ENSV TA Etnograafia Muuseumi aastaraamat XVII, Tartu 1960, lk. 20—83.

kasutades selleks vanemaid kirjalikke allikaid ja võttes vaatluse alla ajavahemiku XVI sajandi lõpust kuni XVII sajandi lõpuni.

Varasemad andmed Peipsi lääneranniku asulastiku ja rahvastiku kohta pärinevad XIV—XV sajandist, kuid nad on juhuslikud ja lünklikud. Ülevaatlikuks materjaliks on alates XVI sajandi lõpust pärinevad Poola ja XVII sajandi Rootsi revisjonid. Need sisaldavad üksikasjalikumaid andmeid vaadeldava ala rahvastiku ja asulastiku kohta.

XVI sajandi keskel muutus Vene riigile väga oluliseks küsimuseks väljapääs Läänemerele. Võitlus teravnes sõjalise konfliktini, mida ajaloost tunneme Liivi sõjana (1558—1583). Juba sõja algul liideti Vene riigiga kogu kõnealune territoorium, kuid pärast Jam Zapolski rahu sõlmimist 1582. aastal läksid need alad Poolale. Vallutatud piirkonna maavaldustest ja tulundusoludest ülevaate saamiseks teostati Poola eeskujul rida revisjone. Nende andmed on osalt säilinud.⁴

Poola 1599. aasta revisjon⁵ hõlmab vaadeldaval alal ainult põhjaosa — tolleaegse Laiuse staarostkonna. Revisjonis loetletakse pered külade kaupa, kusjuures märgitakse ära ka vabadike (pobu-lite) esinemine. Elanike rahvuse kohta revisjonis otsesed märkused puuduvad, välja arvatud Laiuse alevi osas.⁶ Rahvuslikku kuuluvust on aga võimalik kindlaks teha revisjonis antud pärisnimede alusel. Nimesid ei saa muidugi vaieldamatuks tõendiks pidada, kuid teatud ülevaate nad siiski annavad. Millest muust kui vene päritolust räägivad sellised nimed nagu Ivan, Mikita⁷, Baran, Parchwie, Olexa, Sidor, Trochim⁸ jt. Võrdluseks olgu märgitud, et Harju- ja Järvamaa samast perioodist pärinevate isikunimede hulgas esineb ainult venepärane Pawell ja sedagi suhteliselt harva. Teisi mainitud nimesid ei esine üldse.⁹ On küsitav, kas tegemist on vene rahvusest isikutega või kokkupuudete mõjul eestlastele pandud venepäraste nimedega. Tõenäoliselt suhtlesid vene aladega mitte üksikud asulad, vaid kogu rannaäärne elanikkond. Kui oleks tegemist nimede juhusliku esinemisega, siis peaks venepäraseid nimesid hilisemates andmetes leiduma kord siin, kord seal. Et aga venepärased nimed esinevad ühtedes ja samades asulates pikema perioodi vältel, siis järelikult oli seal kujunenud alaline vene asustus. Kuigi vanad kirjalikud allikad nimetavad venelasteks kõiki vene aladelt tulnud asukaid, on võimalik, et osa tulnukaist olid

⁴ E. Tarvel, *Estica Vanade Aktide Peaarhiivis Varssavis*. ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1960, nr. 3, lk. 292—302.

⁵ Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statycznym. Toim. XIII *Inflanty. Cześć I*. Wydali Jan Jakubowski i Josef Kordzikowski. Zródta dziejowe. Tom. XXIV. Cześć I-sza, Warszawa 1915, lk. 93—141, 274—276.

⁶ J. Jakubowski, J. Kordzikowski, op. cit., lk. 126.

⁷ J. Jakubowski, J. Kordzikowski, op. cit., lk. 124.

⁸ J. Jakubowski, J. Kordzikowski, op. cit., lk. 126.

⁹ H. Palli, *Eesti isikunimedest Harju- ja Järvamaal XVI saj.* «Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 10, lk. 595—608.

vadjalased.¹⁰ Silmas pidades aga vadjalaste pidevalt kasvavat venestumist XVII sajandil, võib valdavalt osa vaadeldaval perioodil saabunud vene päritoluga tulnukaist pidada venelasteks.

1599. aasta revisjoni andmeil esines Laiuse alal 95 küla 521 perega, neist oletatavaid vene peresid 30, ehk 6% perede arvust. Valdav enamik vene asukaist (20 peret) elas rannakülades, 10 peret aga sisemaal (joon. 1). Samuti elas venelasi arvukamalt Laiuse alevis. Vene asukaid kohtame peaaegu kõikides rannakülades Lohusuust kuni Omeduni. Neis külades elas loomulikult ka eestlasi ja viimased olid arvuliselt ülekaalus, kuid ligi 40% perede arvust moodustasid vene pered. Kõige suurem oli vene asukate arv Piilsis, kus 7 vene pere kõrval elas kõigest 2 eesti peret. Eestlaste intensiivsest suhtlemisest venelastega räägivad ka kohanimed. Nii kandis Mustvee paralleelnime Czarny, Ninasi asemel esines ainult selle venepärane vaste Noss.

Peamiseks tegevusalaks oli nii eestlastest kui ka venelastest rannaelanikel kalapüük. Seda tõendavad revisjoni märkmed kalapüügi inventari kohta, mille järgi Mustvee folwargi kalureil oli 14 noota (neist Omedus ja Piilsis 3, Lohusuus, Ninasis ja Mustvees 2 ning Kasepää ja Kükital 1). Ka andmeid tasuta kalade ja rahaga. Sisemaal elasid vene asukad laialipillatuna eestlaste seas külades (joon. 1) ja tegelesid nagu kohalikud elanikud maapidamisega. Laiuse alevis näis olevat teatava tähtsusega ka aiandus. Nimelt märgitakse sealsete elanike, ka vene asukate kohta, et neil on «... ogrod przy domu...»,¹¹ s o, juurviljaaed.

Tartu staarostkonna ala iseloomustavaid andmeid leiame 1588. aasta majanduslikust kirjeldusest.¹² Neid materjale võib pidada ligilähedaseks Laiuse ala iseloomustamisel kasutatud andmetele, sest kirjeldust kasutati Rootsi 1601. aasta revisjoni protokollil koostamisel¹³ ja lahkumineku pole eriti suured. Kirjelduses on loetletud pered külade kaupa, kusjuures eraldi on märgitud kalurid. Rahvusliku kuuluvuse määramiseks tuleb nagu 1599. aasta revisjoni puhulgi kasutada pärisnimesid. Need näitavad, et vene päritoluga asukaid esines hajutatult peamiselt külades Emajõeist lõuna pool, üksikuid ka Räpina ümbruses. Ka need tulnukad tegelesid maapidamisega, kuna revisjonis märgitud kalurikülades venelasi ei elanud.

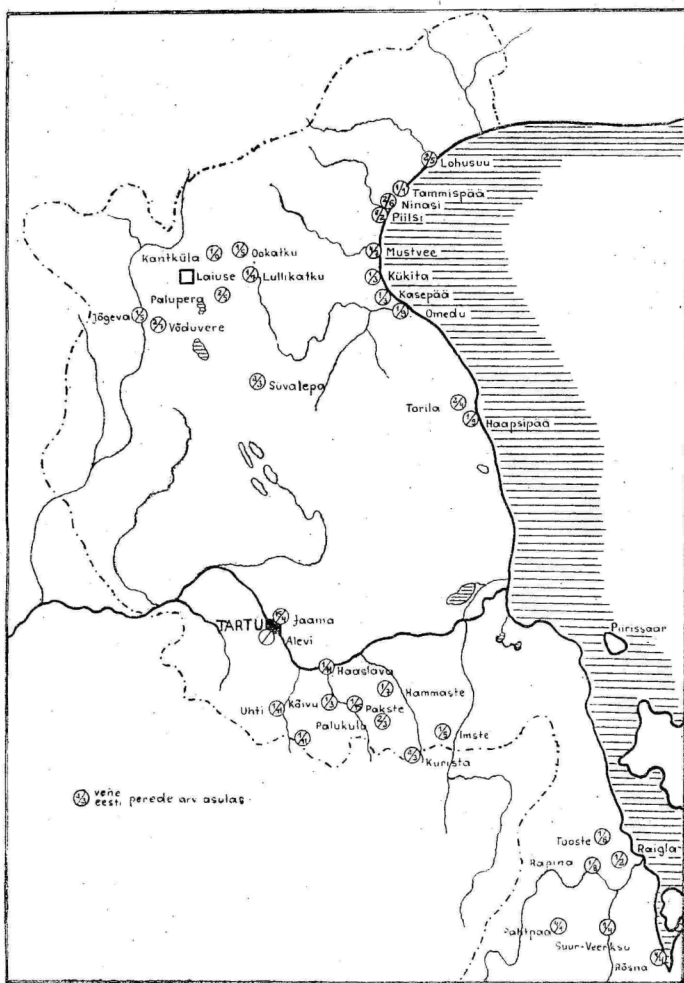
Seega võib XVI sajandi lõpul vene asukaid täheldada kolmes piirkonnas: Laiuse ümbruses, Peipsi rannikul ja Võnnu-Haaslava ümbruses. Asukate päritolu kohta lubab materjal ainult oletusi teha. Tõenäoliselt kujunes Laiuse kui sõjalise tugipunkti juurde vene asula siis, kui viimane kuulus Vene riigi koosseisu. Võib arvata, et samast alevist on üksikud tulnukad siirdunud ka lähe-

¹⁰ H. Moora, A. Moora, op: cit. lk. 39.

¹¹ J. Jakubowski, J. Kordzikowski, op. cit., lk. 102—104.

¹² ENSV RAKA, f. 2325, s.-ü. 130, lk-d 1—68a.

¹³ E. Tarvel, op. cit., lk. 296.

Joon. 1. Vene asukate paiknemine XVI sajandi lõpul.

matesse küladesse, kus nad moodustasid ühe vene tulnukate levila. Nii Laiuse ümbruses kui ka lõuna pool Emajõe asunud venelaste tulek meie aladele oli arvatavasti seotud nende alade üleminekuga vene teenistuslaste kätte.¹⁴ Rannikuasukaid meelitasid aga tõenäoliselt juba varem soodsad püügivõimalused.¹⁵

XVII sajandi algul muutus Liivimaa järjekordselt sõjataller-

¹⁴ Г. А. Новицкий, Новые данные о русском феодальном землевладении в Прибалтике в период Ливонской войны (1558—1582). «Вопросы истории» 1956, № 4, lk. 134—138.

¹⁵ O. Liiv, op. cit, lk. 26.

maaks, seekord Poola-Rootsi sõdadele, ja käis sõltuvalt sõdivate poolte edust käest kätte. 1600. aastal vallutasid vaadeldava ala rootslased, kes korraldasid siin 1501. aastal adramaade revisjoni.¹⁶ Seda lahutab viimasest poola revisjonist väga lühike ajavahemik ja seetõttu on erinevused väikesed. Ka selles revisjonis puuduvad rahvuslikku kuuluvust täpsustavad andmed ning järelduste tegemisel tuleb aluseks võtta isikunimed. Umbes pooltes revisjonis näidatud külades, peamiselt sisemaal, pole pärisnimesid märgitud. Rannakülade kohta näitavad andmed, et vene asukad paiknesid ikka samades kohtades, kus eelmise revisjoni ajalgi. Mainitud külades jäi endiseks ka eestlaste ja venelaste arvuline suhe. Võrreldes XVI sajandi lõpuaastatega, on rahva arv tervikuna isegi kasvanud. Kui lugeda 1588.—1599. aasta perede arv 100-ks, siis oli see 1601. aastaks tõusnud 110-le.

XVII sajandi algul elas nii rahvastik kui ka asulastik üle langusperioodi. Maad 1601.—1602. aastani laastanud katk, sellele järgnenud aastakümneid kestnud sõja kahjustused ja lisaks veel ikaldused — selle kõige tagajärjel kahanes rahva arv tunduvalt.

1624.—1627. aasta revisjoni andmeil¹⁷ paiknes praeguse Tartu ja Jõgeva rajooni territooriumil 401 küla, neist 189 olid elaniketa, tühjad. Tühjade külade arv oli silmapaistvalt suur Vooremaal. Valdav osa (70%) vaadeldava ala adramaadest oli üles harimata, kõigest 30% adramaadest oli asustatud ja seal elas 873 peret, mis moodustas ainult 51% 1601. aasta ja veidi üle 60% XVI sajandi lõpu perede arvust. Revisjon esitas täpsemaid andmeid ka rahvusliku koosseisu kohta, nimetades mitte-eestlaste puhul nende rahvuse. Venelasi elas vaadeldaval alal 81 peret ehk 9,3% perede üldarvust. Teistest rahvustest esines veel poolakaid, lätlasi, leedulasi, soomlasi jt. — kokku 3,8% ulatuses, seega iga rahvust üksikuna tunduvalt vähem. Venelasi elas jälle ranniku põhjapoolsetes asulates (joon. 2). Sealsete vene asukate arv oli aga kahanenud, mille põhjuseks oli kahtlemata üldine rahva arvu vähenemine. Mõnevõrra sagedamini esines vene asukaid sisemaal, kus vabad adramaad näisid meelitavat paljusid tulnukaid. Kasvanud oli vene asukate arv ka Räpina ümbruses ja Omedu—Varnja vahelisel alal, kus pooltes Alatskivi mõisale kuulunud peredes elasid venelased. Asjaolu, et XVII sajandi esimese veerandi vene tulnukad siirdusid peamiselt sisemaale ja rannalähedastesse põllumajanduslikesse küladesse, lubab oletada, et tegemist oli peamiselt ka varem põllumajandusega tegelnud asukatega. Valdav osa neist tegeleski maa-harimisega, ainult ligi 10% olid kalurid. Asukate päritolu on küsitav, kuid võib oletada, et peale pagenute oli tulnukate seas ka rootslaste poolt vallutatud Vene alade (Ingerimaa, Oudova ala)

¹⁶ ENSV RAKA, f. 2325, s.-ü. 130, lk-d 74—82, 99—105, 113—118, 149—150, 158—159a, 218—222a.

¹⁷ ENSV RAKA, f. 2325, s.-ü. 131, lk-d 403—420; s.-ü. 132, lk-d 27—125, 160—178, 287—301, 306—326, 349.

tihedus kiiresti kasvanud. Vaadeldaval alal esines 283 küla, kusjuures kõigest 42 olid tühjad. Perede arv oli samuti kiiresti suurenenud. Võrreldes XVII sajandi viimase veerandiga, oli perede arv kasvanud 50% võrra ja ületas ka XVI sajandi lõpul esinenud perede arvu. Nagu XVII sajandi esimesel veerandil, nii toimus ka teisel veerandil peamiselt vene maapidajate juurdevool, kusjuures sisserändajad siirdusid enamasti Vooremaale, Võnnu-Haaslava ja Alatskivi aladele (joon. 2). Nii leidis näiteks Rannamõisa alal külasid (Raatvere, Sääritsa), kus enamik elanikest olid venelased. Ka Mustvees, Lohusuus ja Piilsis elas venelasi, kuid kahjuks on Lohusuu—Omedu vahelise ala kohta käivad andmed võrdlemise puudulikud. Et teistele aladele oli vene asukate juurdevool pidevalt jätkunud, võib analoogilist nähtust oletada ka põhjaosas.

Seega toimus XVII sajandi esimesel poolel mitte eriti arvukas, kuid pidev vene asukate juurdevool, kusjuures asumisala ei piirunud sugugi rannaküladega, vaid vene tulnukaid valgus ka sise- maale. Tulnukate päritolu kohta võib oletada, et tegemist oli peamiselt vabadele adramaadele asunud põgenikega, kes tulid mit- melt poolt Oudova ja Pihkva aladelt, eriti aga Petseri kloostri maadelt.

Andmed XVII sajandi teise poole kohta on lünklikumad. Tea- tava pildi saame rootsiaegsetelt kaartidelt.²⁰ Kahjuks on kaartide juure kuulunud kirjeldusraamatud hävinud, säilinud on vaid üksikud märkmed nende kohta.

XVII sajandi lõpul tugevnes rahvastiku kihistumine. Tunduvalt kasvas vabadike arv. Peipsi rannakülades tegeles see rahvakiht maa ja tööloomade puudusel peamiselt kalapüügiga. Kujunesid sellised suured kalurikülad nagu Varnja, Lahe, Nina, Sääritsa, Omedu jt., kus suure osa vabadikest-kaluritest moodustasid sageli venelased. Nii oli kirjeldusraamatu andmeil Nina külas 2 eesti ja 17 vene peret.²¹ Mainitud vene perede kohta oli märgitud — tulnud Venemaalt. Et kirjeldusraamat koostati 1684. aastal, siis võis Nina küla olla üheks selliseks vene asulaks, mis elas üle suure kasvuperioodi just XVII sajandi lõpul seoses raskolnikute pagemisega vene aladelt. Nimelt pärast lahusuliste (raskolnikute) kuulutamist lindpriiks²² pagesid paljud neist teistele aladele, sealhulgas ka Peipsi läänerannikule. Nii mainitakse lahusuliste esinemist dokumentides 1695.—1697. aasta näljahäda kohta, kus märgitakse, et Saare, Torma jt. mõisate talupojad tungisid 1697. aastal kallale Peipsi järve ääres (arvatavasti Mustvee—Omedu aladel) asuvaile raskolnikutele.²³ Raskolnikute tuleku kohta täpseid arvulisi andmeid ei ole, kuid tõenäoliselt ardsid nad juur-

²⁰ ENSV RAKA, f. 308, nim. 2, s.-ü. 14—17; nim. A-12, s.-ü. 1, 3, 4-

²¹ G. R ä n k, op. cit, lk. 25.

²² Полное собрание законов Российской империи, Спб. 1830, т. II, lk. 647—650.

²³ O. Liiv, Suur näljaaeg Eestis 1695—1697, Tartu 1938, lk. 81.

dekasvu paljudele varem väljakujunenud vene asulatele ja ka osale eesti asulatele kogu ranniku ulatuses. Venelaste arvukam saabumine XVII sajandi lõpul ei olnud seega mitte lihtsalt põgenemine usulise tagakiusamise eest ükski kuhu. Kogu eelnev vene asukate arvu kasv alates XVI sajandi lõpust ja nende territoriaalse leviku laienemine XVII sajandi esimesel poolel olid teguriteks, mis valmistasid ette soodsa pinna tulnukate rohkearvulisele saabumisele. Vene asustuse intensiivistumine Peipsi ranniku aladel XVII sajandi lõpul on sajandeid kestnud pideva suhtlemise mõju konkreetne avaldus.

О РАССЕЛЕНИИ РУССКИХ В ЗАПАДНОМ ПРИЧУДЬЕ В XVII ВЕКЕ

В. Мурель

Резюме

В настоящей работе автор пытается охарактеризовать одну из форм проявления русско-эстонских отношений — расселение русских в западном Причудье (Тартуский и Йыгеваский районы ЭССР).

В конце XVI века мы находим русских поселенцев в деревнях Причудья от Лохусуу до Омеду, а также в окрестностях Лайузе и Вынну-Хааслава. К 20-м годам XVII века расселение русских значительно расширилось. Кроме вышеназванных территорий русские поселились и в окрестностях Алатскиви. В северных прибрежных поселениях численность русских сократилась, что объясняется общим опустошением страны вследствие войны и чумы. Во второй четверти XVII века численность жителей возрастает в основном за счет русских поселенцев, переселявшихся в глубь страны и заселявших прибрежные поселения между Омеду и Варнья. В конце XVII века наблюдается дальнейший рост расселения русских, особенно в прибрежных поселениях. Причиной этому послужило бегство многочисленных раскольников из России.

Все предшествующее развитие расселения русских, его территориальный и численный рост были теми факторами, которые подготовили благоприятные условия для притока большого количества русских поселенцев на рубеже столетия. Таким образом, распространение расселения русских в конце XVII века — результат длительного процесса.

ZUR BESIEDLUNG DES WESTLICHEN PEIPUSUFERS IM 17 JAHRHUNDERT DURCH DIE RUSSEN

V. Murel

Zusammenfassung

Aufgabe der vorliegenden Arbeit ist es, eine der Erscheinungsformen der russisch-estnischen Beziehungen, und zwar den Verlauf der russischen Besiedlung des westlichen Peipusufer, einer Betrachtung zu unterziehen.

Am Ende des 16. Jahrhunderts wird von russischen Siedlern am Westufer des Peipussees, von Omedu bis Lohusuu, wie auch weiter im Binnenland, in der Umgebung von Laiuse und im Gebiet von Vönnu und Haaslava, berichtet. Bis zu den zwanziger Jahren des 17. Jahrhunderts hat sich das russische Siedlungsgebiet bedeutend erweitert, neu hinzugekommen ist die Umgegend von Alatskivi. Eine Verringerung der Zahl der russischen Siedler, wie sie an manchen Orten bezeugt ist, kann durch eine allgemeine Bevölkerungsabnahme als Folgeerscheinung von Kriegen und Pestepidemien erklärt werden. Im zweiten Viertel des 17. Jahrhunderts erhält das Gebiet westlich des Peipussees, vornehmlich das Binnenland, verstärkten Zuzug von russischer Seite. In der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts ist eine rasche Zunahme der russischen Bevölkerung in den Uferdörfern zu beobachten, was seinen Grund in der Flucht der Raskolniki vom Territorium Russlands hat.

Die verstärkte Einwanderung der russischen Siedler in das estnische Gebiet um die Wende des 17. und 18. Jahrhunderts war durch das allmähliche Anwachsen der russischen Besiedlung im vorausgegangenen Jahrhundert durch ihre zahlenmässige und territoriale Ausbreitung vorbereitet. Somit ist die Besiedlung des genannten Gebietes durch die Russen am Ende des 17. Jahrhunderts das Resultat eines längeren Entwicklungsprozesses.